

УДК 378.124:62

**ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

©Кулешова В.В., Мальована В.В.

Українська інженерно-педагогічна академія

Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут (м.Бахмут)

Інформація про авторів:

Кулешова Вікторія Володимирівна: ORCID: 0000-0003-3559-6388; vika_rada@mail.ru; завідувач кафедри інженерної педагогіки та психології, професор, доктор педагогічних наук; Українська інженерно-педагогічна академія Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут (м. Бахмут); вул. Миру, 5, м. Бахмут, 84511, Україна.

Мальована Вікторія Володимирівна: ORCID: 0000-0002-7126-2599; viktoriya@krimart.ua; кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки та психології; Українська інженерно-педагогічна академія Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут (м. Бахмут); вул. Миру, 5, м. Бахмут, 84511, Україна.

Автори в статті приділяють увагу особистості викладача технічних дисциплін. Стверджується, що специфіка багатьох професій накладає відбиток на фахівця, включаючи додатково деякі імманентні властивості особистості, які визначаються особливостями професії. У деяких випадках обумовлюється особливо рівень здоров'я, стійкість до стресів тощо.

Виділено більш повний набір особистісних якостей викладача технічних дисциплін як творчої особистості із соціально й професійно значущими характеристиками. Схарактеризовано особистісний потенціал фахівця. Виділено його структуру. Значна увага приділяється професійно-особистісному розвитку фахівця (довузівський, вузівський і післявузівський етапи). В. Кулешова, В. Мальована зазначають, що особистість викладача технічних дисциплін формується, розбудовується, самореалізується, самовдосконалюється в професійній діяльності й, як активний суб'єкт цієї діяльності, змінює себе й діяльність. Виявлено, що головним кінцевим результатом професійно-педагогічної підготовки й перепідготовки викладачів технічних дисциплін у системі післядипломної інженерно-педагогічної освіти є формування ключових компетенцій, що дозволяють йому виконувати професійні функції на основі наявних знань.

Ключові слова: викладач технічних дисциплін, особистість, професійно важливі якості, особистісний потенціал, професійно-особистісний розвиток фахівця, професійне зростання, особистість професіонала.

В.В. Кулешова, В.В. Малеваная «Особенности личности преподавателя технических дисциплин в высших учебных заведениях»

Авторами в статье уделяется внимание личности преподавателя технических дисциплин. Утверждается, что специфика многих профессий накладывает отпечаток на специалиста, включая дополнительно некоторые имманентные свойства личности, которые определяются особенностями профессии. В некоторых случаях особо оговаривается уровень здоровья, устойчивость к стрессам и т.п.

Выделен более полный набор личностных качеств преподавателя технических дисциплин как творческой личности с социально и профессионально значимыми характеристиками. Охарактеризован личностный потенциал специалиста. Выделена его структура. Значительное внимание уделяется профессионально-личностному развитию специалиста (довузовской, вузовской и послевузовской этапы). В. Кулешова, В. Малеваная отмечают, что личность преподавателя технических дисциплин формируется, развивается, самореализуется, совершенствуется в профессиональной

деятельности и, как активный субъект этой деятельности, изменяет себя и деятельность. Выявлено, что главным конечным результатом профессионально-педагогической подготовки и переподготовки преподавателей технических дисциплин в системе последиplomного инженерно-педагогического образования является формирование ключевых компетенций, позволяющих ему выполнять профессиональные функции на основе имеющихся знаний.

Ключевые слова: преподаватель технических дисциплин, личность, профессионально важные качества, личностный потенциал, профессионально-личностное развитие специалиста, профессиональный рост, личность профессионала.

V. Kuleshova, V. Malovana “Features of the individual teacher of technical disciplines in higher educational establishments”

Authors in article pay attention to the identity of technical disciplines teacher. It is claimed that specifics of many professions leave a mark to the expert, including in addition some immanent properties of the personality which are defined by features of a profession. In certain cases the health level, resistance to stresses and so on are specified.

It is allocated fuller set of personal qualities of technical disciplines teacher as creative person with social and professional significant characteristics. Personal potential of the expert is characterized. It is allocated structure of the expert. The considerable attention is paid for the professional personal development of the expert (pre-university, high school and postgraduate stages). V. Kuleshova, V. Malevanaya note that the identity of technical disciplines teacher is formed, developed, self-actualized, improve in professional activity and like as an active subject of this activity changes himself and his activity. It is revealed that the main resulting effect of professional and pedagogical preparation and retraining of technical disciplines teachers in system of postgraduate engineering pedagogical education is the key of competences formation which allowing it to perform professional functions with the basis of the available knowledge.

Keywords: teacher of technical disciplines, personality, professionally important qualities, personal potential, professional and personal development of the expert, professional growth, identity of the professional.

Постановка проблеми. Основним напрямом діяльності ВНЗ повинно стати задоволення потреб особистості в знаннях, що дозволяють їй адаптуватися в сучасному світі. Це вимагає належного кадрового супроводу і якнайшвидшого втілення в життя цілеспрямованої програми створення педагогічних кадрів ВНЗ, тобто відповідної підготовки викладачів вищої школи (ВВШ) в умовах післядипломної інженерно-педагогічної освіти.

У період активних соціально-економічних змін перед вищою школою постають складні завдання підготовки конкурентоспроможного фахівця, що відповідає жорстким вимогам ринкової економіки. При такій орієнтації підготовка фахівця повинна перетворюватися не тільки в навчально-виховний процес, але й у процес абілітації і формування певних професійно важливих якостей особистості.

Крім того, в інженерно-педагогічній освіті та її відносинах із суспільством виникли суперечності, а саме:

- між зростаючими вимогами суспільства до особистості викладачів технічних дисциплін та недостатнім рівнем сформованості в них психолого-педагогічної компетентності;
- між об'єктивною потребою в розширенні профілю підготовки фахівців, формування в них готовності до вирішення широкого спектру професійних завдань та традиційною системою навчання, що існує і яка орієнтована переважно на конкретну вузькопрофільну галузь професійної діяльності й недостатньо спрямовану на набуття тих компетенцій, що дозволяють гнучко і оперативно вирішувати професійні завдання.

Постановка завдання. Мета статті є виявлення особливостей особистості викладачів технічних вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають фахівці [0], продуктивність професійної діяльності опосередковано не тільки технікою й технологією, але й особистісним потенціалом, особистісними якостями працівника. Разом із тим, тривалий час підготовка фахівців здійснювалася на основі технократичного підходу: на перший план характеристики продуктивних сил висувався виробничо-технологічний аспект. Розвиток особистості, як головної продуктивної сили суспільства, розглядався лише як наслідок змін, що відбуваються у виробництві під впливом розвитку науки й техніки.

Особистісний аспект характеристики продуктивних сил виражає й показує людину в трудовій діяльності не просто як вона «виробляє» матеріальні або духовні блага, але й як реалізує свої особистісні цілі, інтереси, схильності, здібності.

У психології існують різні визначення особистості, сформульовані різними науковими напрямами. Так, природно, що кожна психологічна школа обґрунтовує свою структуру особистості. Ґрунтуючись на розумінні особистості як суб'єкта соціальних відносин і активної діяльності, спроектовано чотириккомпонентну структуру особистості [0].

У фундаментальних працях Л. Божович, В. Мерліна, К. Платонова переконливо доведено, що системотворчим чинником особистості є спрямованість. Спрямованість характеризується системою домінуючих потреб і мотивів. Окремі автори до складу спрямованості включають також відносини, ціннісні орієнтації й установки. Теоретичний аналіз дозволив виділити компоненти професійної спрямованості: мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали), ціннісні орієнтації (зміст праці, заробітну плату, добробут, кваліфікацію, кар'єру, соціальний стан тощо), професійну позицію (ставлення до професії, установки, очікування й готовність до професійного розвитку), соціально-професійний статус. На різних стадіях становлення ці компоненти мають різний психологічний зміст, обумовлений характером провідної діяльності й рівнем професійного розвитку особистості.

Найважливішими складовими психологічної діяльності людини є її якості. Їхній розвиток і інтеграція в процесі професійного становлення приводять до формування системи професійно важливих якостей. Це складний і динамічний процес утворення функціональних і операційних дій на основі психологічних властивостей індивіда. У процесі освоєння й виконання діяльності психологічні якості поступово професіоналізуються, утворюючи самостійну підструктуру.

В. Шадріков під професійно важливими якостями розуміє індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності й успішність її освоєння. До професійно важливих якостей він відносить також і здібності [0].

Таким чином, професійно важливі якості – це психологічні якості особистості, що визначають продуктивність (якість, результативність тощо) її діяльності. Вони багатофункціональні й разом із тим кожна професія вимагає певних якостей фахівця.

У найзагальнішому випадку можна виділити такі професійно важливі якості: спостережливість, образну, рухову й інші види пам'яті, технічне мислення, просторову уяву, уважність, емоційну стійкість, рішучість, витривалість, пластичність, наполегливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, самоконтроль тощо.

Професійно обумовленою підструктурою особистості є професійно значущі психофізіологічні властивості. Розвиток цих властивостей відбувається вже в ході освоєння діяльності. У процесі професіоналізації одні психофізіологічні властивості визначають розвиток професійно важливих якостей, інші, професіоналізуючись, набувають самостійного значення. До цієї підструктури відносяться такі якості, як зорово-рухова координація, окомір, нейротизм, екстраверсія, реактивність, енергетизм тощо. У дослідженнях В. Шадрікова і його учнів показано, що в процесі професіоналізації особистості утворюються інтегративні ансамблі (симптомо-комплекси) якостей.

Компонентний склад професійно обумовлених ансамблів постійно змінюється, підсилюються кореляційні зв'язки. Однак для кожної професії існують відносно стійкі ансамблі професійних характеристик. У закордонній професійній педагогіці вони зведені в ранг ключових кваліфікацій.

Теоретичне обґрунтування цієї групи професійно важливих якостей було зроблено Д. Мартенсом на основі врахування взаємозв'язків й взаємозумовленості соціально-економічних і техніко-економічних процесів виробництва й тенденції використання у виробництві, управлінні й сфері обслуговування різного роду комп'ютерних технологій.

До ключових кваліфікацій відноситься абстрактне теоретичне мислення; здатність до планування складних технологічних процесів; креативність, прогностичні здібності, комунікативні здібності; здатність до самостійного прийняття рішень; здатність до спільної праці й співробітництва, надійність, працездатність, відповідальність тощо.

Наступною підструктурою суб'єкта діяльності є професійна компетентність. Основними компонентами професійної компетентності є:

- соціально-правова компетентність – знання й уміння в галузі взаємодії із суспільними інститутами й людьми, а також володіння прийомами професійного спілкування й поведінки;
- спеціальна компетентність – підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, уміння вирішувати типові професійні завдання й оцінювати результати своєї праці, здібність самостійно здобувати нові знання й уміння за фахом;
- персональна компетентність – здібність до постійного професійного зростання й підвищення кваліфікації, а також реалізації себе в професійній праці;
- аутокомпетентність – адекватне уявлення про свої соціально-професійні характеристики й володіння технологіями подолання професійних деструкцій.

У процесі професійної діяльності зміст підструктур змінюється, відбувається інтеграція компонентів усередині кожної підструктури, розвиток складних професійно обумовлених констеляцій, що інтегрують компоненти різних підструктур, що приводить до утворення ключових кваліфікацій.

Останні забезпечують конкурентоспроможність, професійну мобільність, продуктивність професійної діяльності, сприяють професійному зростанню, підвищенню кваліфікації й розвитку кар'єри фахівця.

Звернемось до особистісної складової викладача технічних дисциплін. Особистісна сторона фахівця припускає наявність у викладачів технічних дисциплін соціальних і психологічних якостей.

Насамперед соціальні й психологічні параметри особистості відбивають її світоглядні характеристики, що орієнтують на виконання своєї соціальної функції (ступінь соціальної зрілості; аксіологічний потенціал – особистісна система цінностей і пріоритетів; наявність ділових якостей; сформованість морально-правових засад тощо). Потім виділяються соціально значущі якості, якими повинен володіти як випускник будь-якого вищого навчального закладу, так і викладач ВНЗ: відповідальність за справу й перед людьми, сумлінність, соціальна привабливість, єдність слова й справи, широка культура тощо.

Специфіка багатьох професій накладає відбиток на фахівця, включаючи додатково деякі іманентні властивості особистості, які визначаються особливостями професії. У деяких випадках обумовлюється особливо рівень здоров'я, стійкість до стресів тощо. Інакше кажучи, спектр якостей особистості представлений у моделях широко.

Виділяємо якомога більш повний набір особистісних якостей викладача технічних дисциплін як творчої особистості із соціально й професійно значущими характеристиками. Інтегруючою якістю виступає особистісний потенціал фахівця. Його структура в загальному вигляді включає:

- фундаментальні й практичні знання, вміння, навички, що обумовлюють професійну компетентність;

- професійно спрямовані знання, вміння, навички як складовий компонент професійної компетентності, сформовані через ключові компетенції (аналітична, рефлексивна, дослідницька, управлінська, прогностико-діагностична, аутокомпетенція).

Отже, в широкому сенсі викладача технічних дисциплін, як і будь-якого професійно компетентного фахівця, характеризує сукупність якостей: освіченість (різнобічні знання, вміння, навички, інтелектуальні інтереси, прагнення й уміння постійно збагачувати свої знання, світогляд); вихованість (моральна, естетична, фізична, трудова, єдність слова й справи, постійне самовиховання); соціалізованість (готовність до активної професійної й соціальної діяльності, раціонального культурного дозвілля, інтеріоризація соціальних норм і цінностей, успішна самореалізація); культура (інтеріоризація культурних цінностей людства, культура праці, культура спілкування); індивідуальність особистості (індивідуальні творчі здібності, схильності, особливості сприйняття, пам'яті, мислення, вольової й емоційної сфери тощо).

На кожному з етапів професійної освіти важливо передбачити не тільки формування певних знань і вмінь, але й становлення, розвиток системотворчих основ, властивостей, якостей особистості професіонала. Для нас основним є формування ключових компетенцій, оскільки вони сприяють успішному виконанню професійної діяльності викладача технічних дисциплін.

Згодні з позицією дослідників, які вважають, що основними складовими розвитку, вдосконалення особистості професіонала виступають:

- особистісна спрямованість (світогляд, потреби, інтереси, орієнтації схильності, здібності, якості особистості, стиль діяльності тощо);
- володіння знаннями інформаційно-теоретичного й прикладного характеру;
- професійно-технологічний компонент: ключові компетенції, що сприяють успішному виконанню діяльності.

Професійно-особистісний розвиток фахівця включає довузівський, вузівський і післявузівський етапи. На першому етапі відбувається ознайомлення з майбутньою професійною діяльністю, виявляються мотивації, схильності, особисті якості, схильність до професії, що обирається. Вузівський передбачає професійне й особистісне входження в реальну діяльність; розвиток функціонально-рольової готовності до неї; формування й корегування професійно-ціннісних орієнтацій, мотивацій, якостей, властивостей особистості, що сприяють успішній діяльності; становлення й розвиток професійної свідомості й самосвідомості. І після вузівський етап припускає розвиток індивідуально-професійного потенціалу фахівця.

Процес професійного зростання розкривається як поступове набуття професійно-значущих характеристик і оволодіння соціально-професійними знаннями, технологіями, рольовими функціями. Але професійний розвиток не може відбуватися у відриві від загального розвитку особистості, тому включає всі компоненти цілісного розвитку особистості. У межах дослідження для нас становить інтерес післявузівський етап розвитку фахівця як в умовах професійної діяльності на виробництві, так і у вищих навчальних закладах.

Виходячи з вищезазначеного, можемо зробити висновок про те, що сучасний викладач технічних дисциплін, який відповідає вимогам суспільства й наукомісткого виробництва, який реалізує свої особистісні цілі, інтереси, потреби й здібності, може відбутися лише в системі індивідуально-орієнтованої професійної освіти.

Отже, центральною ланкою індивідуально-орієнтованої професійної освіти є професійне становлення – розвиток особистості в процесі професійного навчання, освоєння професії й виконання професійної діяльності. На початкових етапах професійної освіти джерелом професійного розвитку виступає рівень особистісного розвитку. На наступних стадіях професійного становлення співвідношення особистісного й професійного розвитку набуває характеру динамічної неврівноваженої цілісності. На

стадії професіоналізації професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним і визначати його.

Розглядаючи особистість сучасного викладача технічних дисциплін як суб'єкта професійної діяльності, вважаємо доцільним виділити багатопланове, комплексне поняття – «особистісний потенціал», що характеризує становлення й розвиток виробничої здатності працівника через діалектичний взаємозв'язок можливості й дійсності [0]. Через те, що складові компоненти особистісного потенціалу фахівця представляють базові характеристики, що розкривають суть професійно-особистісного розвитку, це поняття орієнтоване на уявлення про людину як цілісний суб'єкт професійної діяльності.

Структура особистісного потенціалу містить в якості компонентів: професійні знання, вміння, навички (кваліфікаційний потенціал); працездатність (психофізіологічний потенціал); інтелектуальні здібності (освітній потенціал); креативні здібності (творчий потенціал); здатність до співробітництва й взаємодії (комунікативний потенціал); ціннісно-мотиваційну сферу (моральний потенціал).

Рівень розвитку особистісного потенціалу працівника визначається не стільки будь-яким одним елементом, а збалансованістю всіх елементів, будучи цілісною й комплексною характеристикою соціальної дієздатності особистості.

Поняття «особистісний потенціал працівника» дозволяє розглянути виробничі можливості людини не тільки такими, які вони є зараз, але й з позицій їх формування й розвитку. Потенціал – це сукупність властивостей, накопичених людиною в процесі її становлення.

Він важливий для дорослих, оскільки чітко концентрує в собі три рівні:

- що відбивають минуле;
- репрезентують сьогодення; тут акцент - на процес актуалізації можливостей, їхнє практичне застосування;
- орієнтовані на майбутнє.

Представляючи собою єдність стійкого й мінливого станів, потенціал містить у собі зародок майбутнього розвитку й здібність до саморозвитку й самореалізації.

Особистість професіонала є цілісністю (у сукупності всіх її властивостей, якостей і проявів), яка є динамічною, не прихована в собі, а знаходить вихід у професійній діяльності та є єдністю природного й результатів соціалізації й персоналізації; соціального, морального, психологічного, загальнокультурного, професійного; виявляється в нерозривності професійно-значущих і професійно обумовлених якостей особистості й діяльності.

Особистість фахівця формується, розбудовується, самореалізується, самовдосконалюється в професійній діяльності й, як активний суб'єкт цієї діяльності, змінює себе й діяльність.

У педагогічній діяльності викладача вищої школи поряд із проектуванням педагогічного процесу, наявністю комунікативного й організаторського компонентів його діяльності, істотну роль відіграють конструктивні вміння викладача, що пов'язані з конструюванням і переконструюванням навчальної інформації на рівні сучасної науки. Конструктивні вміння дозволяють відбирати й структурувати інформацію в нові розроблювальні навчальні курси й окремі заняття, програвати різні варіанти їх побудови в умовах системи приписів, технічних засобів навчання, відведеного часу й набору педагогічних технологій навчання.

Головним кінцевим результатом професійно-педагогічної підготовки й перепідготовки викладачів технічних дисциплін у системі післядипломної інженерно-педагогічної освіти є формування системи вмінь, що дозволяють йому виконувати професійні функції на основі наявних знань. Структура діяльності викладачів технічних дисциплін не залишається стабільною. Вона зазнає змін залежно від його стажу й віку.

Систематизація показників професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи дозволила виявити такі характеристики: предметність, цілепокладання,

опосередкованість, умотивованість, продуктивність, вид, рівень і функція діяльності. О. Смірнова [0] додає до наведених характеристик ще два параметри: коефіцієнт невизначеності (алгоритмізованості) діяльності й частоту змінюваності параметрів, які характеризують рухливість об'єкта діяльності і його відкритість як системи. На думку дослідників, саме ці коефіцієнти найбільше впливають на ступінь утруднення фахівця при виконанні ним професійних завдань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, викладач технічних дисциплін має задовольняти таким параметрам: вимоги до фахівця, що запропоновані його професійною діяльністю й характером завдань, що вирішуються; необхідні знання й уміння; специфічні соціальні й психологічні якості, що забезпечують ефективність діяльності. Розглядаємо викладача технічних дисциплін як певний ідеал, який треба досягти при реалізації підготовки у вищому навчальному закладі. При цьому він повинен відповідати вимогам професійної діяльності, а також задовольняти сучасним соціально-економічним умовам.

Однак треба враховувати, що на кожному етапі професійної діяльності викладача технічних дисциплін є свої вікові проблеми і труднощі, і відповідно, виникають специфічні освітні потреби, які доводиться враховувати при організації післядипломної професійної освіти професорсько-викладацького складу технічного ВНЗ. Окрім того, характер базової освіти викладачів і сформовані на цій основі стиль мислення і особливості професійної свідомості (наприклад, технократичної) неминуче накладають відбиток на педагогічну роботу, а також породжують деякі труднощі, створюють перекося, які треба коригувати в системі післядипломної освіти.

Подальшого розвитку потребує специфіка професійного розвитку викладачів вищих технічних навчальних закладів залежно від організаційно-педагогічних умов здійснення професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Образование взрослых: реальности, проблемы, прогноз / под ред. С. Г. Вершловского. – СПб. : ГУМП, 1998. – 161 с.
2. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 271 с.
3. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / под. ред. С. А. Смирнова. – М. : Академия, 1999. – 512 с.
4. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 320 с.
5. Шмелева Н. Б. Профессионально-личностное развитие социального работника : спецкурс – спецпрактикум / Н. Б. Шмелева. – М., 1998.

References

1. Vershlovskij, SG (ed.) 1998, *Obrazovanie vzroslyh: realnosti, problemy, prognoz*, Glavnoe upravlenie molodjzhnoj politiki, Sankt-Peterburg.
2. Smirnov, SD 1995, *Pedagogika i psihologija vysshego obrazovanija: ot dejatel'nosti k lichnosti*, Aspekt Press, Moskva.
3. Smirnov, SA (ed.) 1999, *Pedagogika: pedagogicheskie teorii, sistemy, tehnologii*, Akademiya, Moskva.
4. Shadrikov, VD 1996, *Psihologija dejatel'nosti i sposobnosti cheloveka*, 2nd edn, Logos, Moskva.
5. Shmeleva, NB 1998, *Professionalno-lichnostnoe razvitie social'nogo rabotnika : speckurs – specpraktikum*, Moskva.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2016 р.